

АККОШКАРОВА Ж.Т.

Аққошқарова Жанна Төлепбергенқызы
 Ө.Х. Марғұлан атындағы Археология институты,
 Алматы қ., Қазақстан;
 Jan-adil@mail.ru

Л.Л. ГАЙДУЧЕНКОНЫҢ ҚАЗАҚСТАН АРХЕОЗООЛОГИЯСЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Аннотация. Мақалада белгілі археозоолог, геологиялық-минералогиялық ғылымдар кандидаты Леонид Леонидович Гайдученконың Қазақстан археологиясының дамуына қосқан үлесі сарапталған. Оның зерттеу шеңберінің хронологиялық шегі тас дәуірі мен палеометалл ауқымын қамтиды. Еңбектерінде Орал-Қазақстан далаларының ежелгі ландшафт, палеоэкология, палеонтология фаунасы, археозоология, көшпелі мал шаруашылығының қалыптасуы, ежелгі жерлеу ғұрыптарындағы құрбандық шалудың өзекті мәселелері көтеріліп, зерттеу нәтижелері ғылыми айналымға енгізілді. Сонымен қатар, Л.Л. Гайдученко қыш ыдыс түбіндегі күйік бойынша пісірілген тағам түрін анықтау әдістемесінің және желінген ет үлесі есебі әдістемесінің авторы.

Түйін сөздер: археология, Л.Л. Гайдученко, палеонтолог, жанурларды қолға үйрету, жерлеу ғұрпы.

Белгілі палеонтолог, зоолог, геологиялық-минералогиялық ғылымдар кандидаты Леонид Леонидович Гайдученконың дүниеден өткеніне бір жыл толды. Былтыр, 18 наурыз күні Челябинск облысының Чесме ауылында 74 жасына толуына екі ай қалғанда жүрек ауруынан қайтыс болған еді.

Ол өз өмірінің 58 жылын Солтүстік пен Орталық Қазақстан және Оңтүстік Орал мен Орал Сыртының ежелгі тарихын далалық зерттеуге арнады. Ғылыми мансабының бірінші жартысы Павлодар тарихи-өлкетану музейі, Павлодар және Қостанай педагогикалық университеттерінде зоология оқытушысынан биологиялық-химиялық факультеттің деканына дейін көтерілді. 1986 ж. Л.Л. Гайдученко «Позвоночные, палеоландшафты и палеоклиматы неогена Павлодарского Прииртышья» тақырыбында диссертациясын қорғап, геологиялық-минералогиялық ғылымдар кандидаты дәрежесі атағын алды [Гайдученко 1986]. 1996 жылдан өмірінің жаңа кезеңі басталады – Челябинск қаласына көшіп, Челябинск мемлекеттік университетіне оқытушы болып жұмысқа орналасады. Және сол жылы ЧелМу–де Экология факультетінің негізін қалап, экология кафедрасының меңгерушісі болып ұзақ жылдар қызмет етеді. 2002 ж. аталмыш университетте Ғылыми-білім беру кешені директорының орынбасары, сонымен қатар «Аркам» орталығының ғылым бойынша директорының орынбасары қызметін атқарды. Және сол жылы РФА ОрБ Археология институтына аға ғылыми қызметкер болып орналасады. 2012 жылдан ЧелМу жанындағы Археология, этнография, қазіргі және тарихи экология

бөлімінің оқу-өндірістік бөлімін басқарады [Лошакова, Шевнина 202: 185]. 2012 ж. Қазақстан мен Ресей арасындағы Ресей азаматтарының Қазақстан жерінде, Қазақстан азаматтарының Ресей жерінде болу келісімінен кейін Л.Л. Гайдученко Нұр-Сұлтан қ. Ө.Х. Марғұлан ат. Археология институты Филиалына жетекші ғылыми қызметкер ретінде Қазақстанда археозоологиялық, археобиологиялық зерттеулерді жолға қоюға шақырылды [Строганова 2013]. Л.Л. Гайдученко өмірінің соңғы сәтіне дейін өзін ғылымға, қоғамдық істерге, жастарды Отанын табиғатын, ғылымды сүйуге тәрбиелеуге арнады.

Л.Л. Гайдученконың Отандық тарихымыздың зерттеуіне қосқан үлесі зор. Орал-Қазақстан даласының палеоэкологиясын, аумақтағы ежелгі тұрғындардың тіршілікті қамтамасыз ету жүйесін, жерлеу ғұрпындағы құрбандықтардың орны мен рөлін зерттеді. Зерттеу нысаны хронологиялық жағынан тас дәуірі мен ежелгі метал ескерткіштерін қамтиды.

Ғалымның 100-ден астам ғылыми және ғылыми-танымдық мақалалары жарыққа шықты. Соның ішінде алғашқы жұмыстарының бірі Павлодардағы «Гусиный перелет» гиппариондық фауна табылған орнына арналады [Година, Гайдученко 1975; Гайдученко және басқалар 1978]. Бірінші мақалада соңғы жылдары гиппариондық фауна бойынша жинақталған материалдардың ішінде бұрын әлі кездеспеген самотерий керігінің бас сүйегінің фрагментін және керік тәрізді жануардың мүйізін ғылыми айналымға енгізді. Кейінгі мақаласында «Гусиный перелет» табылған орнының геологиялық жасын биостратиграфиялық талдау және

басқа неогендік табылған орындармен корреляция негізінде ерте плиоцен деген қорытындыға келеді. 1983 ж. баспаға шыққан «О перспективе сохранения стратотипического разреза павлодарской свиты «Гусиный перелет»» мақаласында аталмыш геологиялық қима Сібір және Қазақстан үшін гиппариондық фаунаның эталоны ретінде стратиграфиялық қазық тәрізді екенін атап, оны сақтап қалу үшін қазба қалдықтарының ең көп шоғырланған 75 метрлік бөлігінде жеңіл, жылытылатын павильон тұрғызуды ұсынады [Гайдученко 1983]. Дегенмен, әлі күнге дейін бұл жоба іске асырылған жоқ.

Л.Л. Гайдученконың ғылымға деген қызығушылығы жан-жақты болды, тек палеонтологиялық зерттеулермен ғана шектеліп қалмай, археология ескерткіштерін де ашты. Ж.Қ. Таймағамбетовпен бірлескен экспедицияда Солтүстік-Шығыс Қазақстан Маралды көлінде палеолиттік табылған орынды [Гайдученко, Таймағамбетов 1982], Ертіс бойында жоғарғы палеолиттік тұрақты [Гайдученко 1982] зерттеді. Маралды 1 және 2 тұрақтарын 1974 ж. Л.Л. Гайдученко палеонтологиялық табылған орындардың зерттеу барысында ашты. Тұрақтардан табылған тас құралдары – нуклеустер, қырғыштар, қырнауыштар – тұрпатымен және жасалу әдісімен Қаратау жотасындағы Тоқалы, Қызылрысбек, Шабакты тұрақтарының тас бұйымдарына ұқсас. Ертістегі жоғарғы палеолиттік тұрағы 1972 ж. Павлодар қ., Ертістің оң жағасында қар суымен шайылған жырадан табылды. Зерттеу барысында плейстоцендік сүтқоректілердің сүйектері, тас құралдар табылған орынды алғашқы адамның тұрағы екенін көрсетеді. Тұрақтан табылған барлық фауналық қалдықтар кейінгі плейстоцендік кезеңге жатқызылып, тұрақ та сол уақытпен мерзімделеді.

Оңтүстік Орал мен Қазақстан даласында зерттелген көптеген қоныстар мен қорымдардың палеозоологиялық материалдары бойынша Л.Л. Гайдученко жануарларды қолға үйрету және ежелгі тұрғындардың шаруашылығының дамуы мәселелерін көтереді. Қазақстан территориясында Қожай 1, Ботай, Құмкешу 1, Бөрлі, Тоқсанбай, Конезавод 1, Талдысай және Донғал қоныстары, Пеньки 1, Бөрлі, Мичурино, Шідерті 3, Қарамырза 6, Светлый Жаркөл, Гренада, Қайыңды 3 тұрақтары, Халвай 3, Бестамақ және Тақсай 1 қорымдарының материалдарын зерттеді [Гайдученко 2012; 2012а; 2013б; 2015г-е; 2017].

Қазақ жылқысының пайда болуы және қалыптасуы тарихына бірқатар ғылыми жұмыстары арналды [Гайдученко 1990; 2006; 2009; 2014; 2015; Гайдученко және басқалар 2013]. Л.Л. Гайдученко қазақ үй жылқысының қалыптасуы мен дамуының үш кезеңі бөліп шығарады. Үй жылқысының қалыптасу уақыты неолит дәуірінен

бастау алады. Неолит-энеолит кезінде жылқы ұстаудың негізгі бағыты ет алу болды. Екінші кезең – тұрақты тіршілік етудің ерте кезеңі – қола және ерте темір дәуірін қамтиды. Үшінші кезең – тұрақты тіршілік етудің кейінгі кезеңі – ортағасыр мен қазіргі уақытқа дейін. Ғалымның жұмыстарының әдістемелік негізіне өзі жетілдірген ежелгі жылқылардың алақан сүйегі бойынша конституциялық ерекшеліктерін айқындау және олардың шаруашылық типін анықтау әдістемесі жатады [Гайдученко 1998]. Қазақстан даласындағы ең ежелгі үй жылқысы орта және аласа бойлы, жуан аяқты және жартылай жуан аяқты болып сипатталады. Л.Л. Гайдученконың 2014 ж. баспаға шыққан «Семь тысячелетий истории казахской лошади» мақаласында үй жылқысы жайлы бұған дейін жүргізген зерттеулерінің қортындысы ретінде неолит дәуірінен қазіргі күнге дейінгі қазақ жылқысының даму тарихы кезең-кезеңімен егжей-тегжейлі сипатталады. Ол неолиттік, энеолиттік, шұңқұрлық (ямный), сынтастылық, алакөлдік, донғалдық, сақ, ғұн, ортағасырлық және қазіргі кезең болып бөлініп, әр кезең бойынша жылқының конституциялық формасы, шаруашылық түрі, эволюциясы дәлелді түрде келтіріледі.

Сонымен қатар, Л.Л. Гайдученко ірі қара малының қалыптасуына да бірқатар тұжырымды жұмыстарын арнады [Гайдученко 2013; 2013а]. «Древнейшие формы КРС Урало-Казахстанских степей» мақаласында Қазақстан жерінде ірі қара малдың қалыптасуы кезеңдерін келтіреді. Ғалым Пеньки 1, Бөрлі, Мичурино, Шідерті 3, Қарамырза 6, Светлый Жаркөл тұрақтарының остеологиялық материалдарын зерттеуі бойынша неолит кезеңі үшін қарамырза малын бөліп шығарды. Бұл мал түрі өлшемдері бойынша ірі болып келеді. Негізінен ет үшін өсірілген. Энеолиттік кезең бойынша Қожай 1, Құмкешу 1 қоныстарының және Қайыңды 3 тұрағының материалы негізінде терсек малын сипаттайды. Тур тәрізді ірі мүйізді бұл ірі мал түрі Бөрлі 4, Ботай қоныстарында, Гренада тұрағында кездеседі. Көбінесе ет және тарту күші ретінде ұсталды. Қаратау малы тек жартастағы суреттер негізінде бөлініп шығарылады. Зебу малының сүйек қалдықтары қазбалардан табылмаса да XIX-XX ғғ. қазақ және қалмақ ірі қара малында зебу қанының болуы бұған дәлел. Сынтасты малы б.д.д. III-II мыңж. шегінде кең таралады. Олар алдыңғылармен салыстырғанда ұсақ, сиырлары тұқыл, сүтті, бұқалары мүйізді болған. Қола дәуірінің соңына қарай бұл мал түрі жойылады. Орнына Алакөл малы келеді. Оның бойында сынтасты, зебу малдарының белгілері бар. Бұқалары барлығы мүйізді, сиырлары көбінесе мүйізді [Гайдученко, 2013].

Л.Л. Гайдученко алакөл ірі қара малын қазақ мал

тұқымының бастауы деп санайды. Ірі қара малына қатысты ауқымды және қызықты жұмыстарының бірі – «Зубр, тур, крупный рогатый скот в голоцене в Казахстане и интерпретация наскальных изображений». Бұл мақалада Қазақстанның голоцендік фаунасында тур және зубрдың болмағандығы дәлелденеді. Тек Жаңа ауыл (Павлодар облысы) стратификацияланған палеолиттік тұрағында табылған остеологиялық материал негізінде тур мен зубрдың Қазақстан территориясында сартан мұзбасуы дәуіріне дейін тіршілік еткені анықталды. Сартан мұзбасуы басталған уақытта ежелгі тур жойылып кетті, ал зубр плейстоцен кезіне дейін тіршілік етіп, голоценнің басталумен жойылды. Голоценде Қазақстан территориясында тек ірі қара малдың түрлі тұқымдары мекендеген. Нақты мысалдар негізінде жартастардағы суреттердің ішіндегі бұқалар жабайы [Гайдученко, 2013а] деп қате анықталғандығын дәлелдейді.

Л.Л. Гайдученко зерттелген қомақты археозологиялық материалдар негізінде Орал-Қазақстан ежелгі тұрғындарының шаруашылық қызметінің қалыптасуы мен дамуы мәселелерін айқындайды [Гайдученко, Калиева, Логвин 1989; Логвин, Калиева, Гайдученко 1989; Гайдученко 2014а]. 1989 ж. шыққан бірінші және екінші мақалада Терсек мәдениетінің Қожай 1 және Құмкешу 1 қоныстарының материалдары негізінде жабайы және үй жануарлары сүйектерінің салыстырмалы сараптамасы бойынша қоныста аңшылықпен табылаған ет салмағының аз болуы тұрғындардың көшпелі мал шаруашылығымен айналысқандығын көрсетеді. Л.Л. Гайдученко, С.С. Калиева және В.Н. Логвин мақалада келтірілген бірқатар деректер негізінде Қожай 1 және Құмкешу 1 қоныстарын жаздық қоныстарға жатқызып, сол уақыт үшін Қазақстанда көшпелі мал шаруашылығын б.д.д. II мыңж.–тан III–мыңж. дейін төмендетеді.

2014 жылғы «Время появления и особенности древнейшего степного животноводства в Казахстане» мақаласында ғалым көшпелі мал шаруашылығы неолит дәуірінен (Қарамырза 6, Бөрлі 4) бастау алады [Гайдученко, 2014а] деп көрсетеді.

Л.Л. Гайдученко Орал-Қазақстан даласының тұрғындарының тіршілігін қамтамасыз ету жүйесі бағытын зерттеу жұмыстары барысында қыш ыдыстардың түбіндегі күйігін зерттеу бойынша өзінің авторлық әдістемесін 1996 ж. толық жасап шығарды [Гайдученко 2000; Гайдученко 2003]. Әдістеме ыдыстың түбіне немесе қабырғасына жабысып қалған күйікті гистологиялық және гистохимиялық зерттеу принципіне негізделген. Эталондар ретінде тәжірибелік жолмен алынған күйіктердің белгілі

құрамы пайдаланылды. Қазақстан даласы үшін бірқатар ескерткіштерінің қыш ыдыстарындағы тағам күйігінің сараптамалары бойынша жұмыстары бар. Халвай III қорғанының №3 және №9 шұңқырынан шыққан қыш ыдыстарынан 8 дана үлгі алынып, нәтижесінде 6 үлгіден ет тағамының, 2 үлгіден сүт өнімдерінің бөлшектері анықталды [Гайдученко 2015а]. Келесі мақаласында Конезавод 1 қонысынан талдауға алынған қыш ыдыстарының үлгісі бойынша бірінші орында еттен жасалған тағам, кейін сүт өнімдері және үшінші орында өсімдіктен тағам түрлері таралғандығын, ал келесі үлгіде пісірілген тағамда саңырауқұлақты пайдаланғандығы да анықталды [Гайдученко, 2015б] деп жазады.

Л.Л. Гайдученконың ғылыми қызығушылығы кең болды. Ол ежелгі жерлеу ғұрпындағы құрбандық малдарының сүйектерін зерттеуге, оларды интерпретациялауға ерекше көңіл бөлді [Гайдученко 2011; Гайдученко 2011а–в; Сейткалиев, Гайдученко 2015]. Бестамак қорымының аяқтарына қойылып тік жерленген жылқылар табылған атақты № 5 жерлеу шұңқырын ерекше атап өтуге болады. Л.Л. Гайдученко қазба жұмыстарының басынан соңына дейін өзі тікелей қатысып, далалық археотафономиялық бақылауға көп көңіл бөлді. Мақалада күрделі жерлеу ғұрпын, жерлеу шұңқырының құрылысының толық сипаттамасы келтіріледі. Обаның Ригведа әнұраны бойынша реконструкциясын жасайды. Қабір 18–22 жас шамасындағы бай ер адамға арналған, қасында қымбат киім-кешекті 10–12 жас шамасындағы қалыңдық қол ұстастырылып жатқызылған. Л.Л. Гайдученко ер адамның қаңқасын негізгі жерлеу ретінде, ал әйел адамның қаңқасын ведикалық ғұрып ретінде шалынған құрбандық ретінде қарастырады. Ғалымның бұл тақырыпқа қатысты «Археологические параллели похоронному гимну Ригvedы в Южном Зауралье», «Особенности гендерных погребений эпохи бронзы степного Казахстана и их отражение в похоронных гимнах Ригvedы» мақалалары бар [Гайдученко 2003а; Гайдученко 2014б]. Зерттеу жұмысының негізіне Бестамак 1, Тоқанай қорымдары мен Оңтүстік Орал Сыртының (Зауралье) Күйсақ қорымының материалдары алынды. Л.Л. Гайдученко бойынша Қазақстан мен Оңтүстік Орал Сыртының далалық аймағында б.д.д. III мыңж. екінші жартысында Ригведа жерлеу әнұранында суреттелген бірқатар сюжеттерімен тікелей ұқсастықтары бар жерлеу ғұрпы таралды. Соның негізінде Қазақстан мен Орал Сыртын ежелгі индоарийліктердің арғы отаны территориялары қатарына жатқызуға болады және Ригведа әнұранының б.д.д. II мыңж. қалыптасқандығы жайлы археологиялық материалдар негізінде дәлел келтіріледі.

Л.Л. Гайдученконың «Переключенный зверь: в поисках истоков сюжета» мақаласы семантикалық жағынан өте қызықты [Гайдученко 2009а]. «Бұралған аң» сақ аңдық стилінің белгілі элементі болып табылады. Ұзақ жылдар құрбандық шалу ғұрпының зерттелуімен айналысқан Л.Л. Гайдученко аңдық стиль сюжеті мен одан ертерек дәуірлердің құрбандық инсталляцияларының арасында ұқсастықты байқайды. Мақалада К.А. Акишевтің фотоларында берілген Есік қорғанынан шыққан алтын бас киімнің жапсырмалары мен Степное VII (Челябинск обл) қорымының 33 шұңқырынан қазылған үлкен құрбандық инсталляциясы салыстырылады. Құрбандыққа шалынған 12 жануардың ішінде үш сиыр қаңқасының үстіңгі және астыңғы бөліктері омыртқа тұсынан 180°-қа бұрылып қойылған. Алтын адамның бас киіміндегі жыртқыштың үш стадиядағы бейнесі бар: біріншісінде жыртқыш дұрыс қалыпта құйрығын қысып алған, екіншісінде – алдыңғы аяқтарымен тауға тіреліп тұр, артқы аяқтары 180°-қа бұрылып тұр, үшінші бейнесінде жыртқыштың қанаттары пайда болып, Аспан Әлемінде орналасқан. Сонда жыртқыш біздің Әлем, өтпелі Әлем және Жоғары Әлемді бейнелейді. Л.Л. Гайдученко «бұралған жыртқыш» сюжетінде қанды құрбандықтың бейнесі көрсетілген болуы керек дейді. Ал бейненің өзі біздің Әлемнен Жоғары Әлемге өтетін өткелді білдіруі мүмкін.

Л.Л. Гайдученко сонымен қатар эксперименталды археологиямен де айналысты. Ол В.Н. Логвинмен бірге ежелгі тайпалардың металлургиялық мүмкіндіктерін анықтау үшін Алтын Қазған кен орнында 1989 ж. тәжірибе жүргізді. [Гайдученко, Логвин 1996]. Далалық тәжірибенің мақсаты тек қана жергілікті материал-

Әдебиет

Гайдученко Л.Л. Новая верхнепалеолитическая стоянка на Иртыше // Проблемы археологии и этнографии Сибири: тез. докл. к регион. конф. (г. Иркутск, 5–9 апреля 1982 г.) / Отв. ред. Медведев Г.И. – Иркутск: Иркут. ун-т, 1982. – С. 26-27.

Гайдученко Л.Л. О перспективе сохранения стратотипического разреза павлодарской свиты «Гусиный перелет» // Оледенения и палеоклиматы Сибири в плейстоцене: СО. науч. тр./ АН СССР, Сиб.отд.-ние, Ин-т геологии и геофизики. / Отв.ред. Архипов С.А. – Новосибирск: Изд. ИГиГ, 1983. – С. 141-142.

Гайдученко Л.Л. Позвоночные, палеоландшафты и палеоклиматы неогена Павлодарского Прииртышья: автореф. дис. ... канд. геол.-мин. наук. – Новосибирск: ИГГ СО РАН, 1986. – 17 с.

Гайдученко Л.Л. Основа и ранние этапы доместикации лошади в Казахстане // Проблемы древней истории

дарды пайдалана отырып ең қарапайым әдіспен мыс балқыту болды. Әр түрлі сападағы кенді пайдаланып үш тәжірибе жүргізді және желдің есуі де әр түрлі болды. Пеш конструкциясында қатты жел кезінде температура 1400° дейін жетті. Нәтижесінде ғалымдар сапалы кен мен қатты жел болса жақсы металл құймасын алуға болатындығына көз жеткізді.

Л.Л. Гайдученконың Қазақстан археологиясына қосқан үлесі зор. Ол Орал-Қазақстан даласының археологиялық зерттелуінің өзекті мәселелерін көтерді. Палеозоология, археозоология, мал шаруашылығы, доместикация, мәдени-шаруашылықтың, ежелгі технологиялардың дамуы бойынша зерттеулерін отандық тарихтың ежелгі кезеңінің негізін қалаушы еңбектерге жатқызуға болады. Ұсынылған мақалада ғалымның Қазақстан даласына қатысты біршама зерттеулері берілді. Жалпы оның еңбектерінің барлығы дерлік Қазақстан тарихына, археологиясына қатысты деуге болады, өйткені зерттеу жұмыстары жүргізілген Челябинск облысы, Құлынды даласы, Алтай өңірі шекаралас территориялар және табиғи ресурстары бойынша қазақ даласына жақын аймақтар.

Леонид Леонидович – шәкірттерінің, әріптестерінің естелегі бойынша жан-жақты, қайырымды, жаңа білімге, табиғатқа, өлке тарихына, жақсылыққа құштар адам болған. Өмірінің соңғы жылдарын Чесме ауылында жастарды тәрбиелеуге, ауылды көркейтуге, жергілікті музей қорын толықтыруға арнады. 2022 ж. 18 наурызы күні Чесме тарихи-өлкетану музейінде ғалымды еске алу іс-шарасы өткізілді [Чесменский музей 2022]. Ғалымның аты, жарқын бейнесі өлке тарихымен бірге мәңгілік жасайды.

Северного Прикаспия. Тезисы докладов конференции (17-21 мая 1990 г.) / Отв. ред. Мерперт Н.Я. – Куйбышев: КГПИ, 1990. – С. 80-81.

Гайдученко Л.Л. Домашняя лошадь и крупный рогатый скот поселения Кожай - 1 // Калиева С.С. Поселение Кожай-1. – Алматы: ИА им. А. Маргулана, 1998. – С. 234-254.

Гайдученко Л.Л. Композитная пища и освоение пищевых ресурсов населением урало-казахстанских степей в эпоху неолита - бронзы // Археологический источник и моделирование древних технологий / Спец-природный-ландшафтный и историко-археологический центр «Аркаим», ин-т истории и археологии УО РАН. – Челябинск: б.и., 2000. – С. 150-168.

Гайдученко Л.Л. Новый источник получения массовой информации об особенностях питания населения древности // Древняя керамика: проблемы и перспекти-

вы комплексного подхода. М-лы Круг. стола (29 января 2003 г.) / Отв. ред. Зданович Д.Г. – Челябинск: Южно-Ураль. кн. изд-во, 2003. – С. 71-76.

Гайдученко Л.Л. Археологические параллели похоронному гимну Ригведы в Южном Зауралье // Вестник Челябинского государственного университета – 2003а – № 1 (2). – Востоковедение. Евразийство. Геополитика – Челябинск: Издательство Челябинского государственного университета. – С.69-86.

Гайдученко Л.Л. О возможности распространения лошади Пржевальского на территории Северного Казахстана в начале голоцена // Динамика современных экосистем в голоцене. Материалы Российской научной конференции 2-3 февраля 2006/Отв. ред. Савинецкий А.Б.– М.: Т-во научных изданий КМК, 2006. – С. 231-236.

Гайдученко Л.Л. Домашняя лошадь в неолите Казахстана // Маргулановские чтения – 2009: Мат. междунар. науч. конф.(22-25 апреля 2009). Отв. ред. Ашимов У.Б. – Петропавловск: СКГУ им. М. Козыбаева, 2009. – Т. I. – С. 27-30.

Гайдученко Л.Л. Перекрученный зверь: в поисках истоков сюжета. // Этнические взаимодействия на Южном Урале. Сбор. науч. труд.: м-лы IV регион. (с междунар. участ.) научн-практ. конф. (20-23 октября 2009 г.) / Отв. ред. Таиров А.Д., Иванова Н.О. — Челябинск: Южноуральский государственный университет, 2009а. – С. 94-98.

Гайдученко Л.Л. Лошадь в погребальных памятниках эпохи раннего металла из степной зоны Казахстана и Южного Зауралья // Маргулановские чтения – 2011. Материалы международной археологической конференции. Астана, 20-22 апреля 2011 г./ Гл. ред. Хабдулина М.К. – Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2011. – С. 52-54.

Гайдученко Л.Л. Жертвенный комплекс ямы № 5 могильника Бестамак // Археология Казахстана в эпоху независимости: итоги, перспективы: материалы международной научной конференции, посвященной 20-летию Независимости Республики Казахстан и 20-летию Института археологии им.А.Х. Маргулана КН МОН РК (12-15 декабря 2011) /Гл. ред. Байтанаев Б.А., Отв. ред. Бейсенов А.З. – Алматы: ИА им. А.Х. Маргулана, 2011а. – Т. 1. – С. 341-348.

Гайдученко Л.Л. Особенности сложения жертвенного комплекса ямы № 170 могильника Бестамак // Археология Казахстана в эпоху независимости: итоги, перспективы: материалы международной научной конференции, посвященной 20-летию Независимости Республики Казахстан и 20-летию Института археологии им. А.Х. Маргулана КН МОН РК(12-15 декабря 2011) /Гл.

ред. Байтанаев Б.А., Отв. ред. Бейсенов А.З.. – Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2011б. – Т. 1. – С. 360-365.

Гайдученко Л.Л. Остеологический комплекс поселения Токсанбай // Труды филиала Института археологии им. А.Х. Маргулана в г. Астана. Научный ред. Онгар А. - Астана: Издательская группа филиала института археологии им А.Х. Маргулана в г. Астана, 2012. Т. 1. С. 160-170.

Гайдученко Л.Л., Мерц В.К. Остеологический комплекс поселения Борлы // Маргулановские чтения – 2012: м-лы ежегодной науч.- практ. конф./ ред. Зайберт В.Ф. – Астана: Филиал Института археологии им. А.Х. Маргулана в г. Астана, 2012а. – С. 27-29.

Гайдученко Л.Л. Древнейшие формы крупного рогатого скота Урало-Казахстанских степей // Этнические взаимодействия на Южном Урале: сб. науч. тр. / отв. ред.: А.Д. Таиров, Н.О. Иванова – Челябинск: «Рифей», 2013. – С. 261-268.

Гайдученко Л.Л. Зубр, тур, крупный рогатый скот в голоцене Казахстана и интерпретация наскальных изображений // Труды филиала Института археологии им. А.Х. Маргулана в г. Астана. Т. II. / науч.ред.: А. Онгар – Астана: Филиал Института археологии им. А.Х. Маргулана в г. Астана, 2013а. – С. 195-212.

Гайдученко Л.Л. Остеологические материалы стоянки Токтаул (предварительное сообщение) // Артюхова О.А., Курманкулов Ж., Ермолаева А.С., Ерманова А.Е. Комплексное изучение памятников в урочище Талдысай. – Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2013. – С. 83-89.

Гайдученко Л.Л. Семь тысячелетий истории казахской лошади / Л. Л. Гайдученко // Всадники Великой степи: традиции и новации : тр. филиала Ин-та археологии им. А. Х. Маргулана в г. Астана. – Т. 4. / Науч.ред.: А. Онгар – Астана: Издат. группа Филиал Институт археологии им. А. Х. Маргулана в г. Астана, 2014. – С. 300–310.

Гайдученко Л.Л. Время появления и особенности древнейшего степного животноводства в Казахстане // Диалог культур Евразии в археологии Казахстана / Сборник научных статей, посвященный 90-летию со дня рождения выдающегося археолога К.А. Акишева. / Гл. ред.: Садыков Т.С., отв. ред.: Хабдулина М.К. – Астана: издат. «Сарыарка», 2014а. – С. 211-214

Гайдученко Л.Л. Особенности гендерных погребений эпохи бронзы степного Казахстана и их отражение в похоронных гимнах Ригведы. // Культурно-исторические процессы в Казахских степях в древности и средневековье: традиции и инновации. / Труды филиала Института археологии им. А.Х. Маргулана в г. Астана. Том III / науч. ред.: Д.А. Байтлеу. - Астана: Филиал Института археологии им. А.Х. Маргулана, 2014б.— С. 84-97.

Л. Л. Гайдученко. Время появления, особенности формирования причины устойчивости морфотипа казахской лошади // Этнические взаимодействия на Южном Урале : материалы VI Всерос. науч. конф. (28 сентября – 2 октября 2015) / ред. кол.: В. И. Богдановский (предс.) и др., Отв. ред. А.Д. Таиров. — Челябинск: Челябинский госуд. краеведческий музей, 2015. С. 17-20.

Гайдученко Л.Л. Пищевые пригары из жертвенных сосудов из кургана Халвай III // Шевнина И., Логвин А. Могильник эпохи бронзы Халвай III в Северном Казахстане. Материалы и исследования по археологии Казахстана. Т. VII. Астана: Филиал Института археологии им. А.Х. Маргулана в г. Астана, 2015а. С. 244.

Гайдученко Л.Л. Пищевые пригары из керамических сосудов поселения эпохи бронзы Конезавод I // Древний Тургай и Великая Степь: сб. науч. ст., посвящ. 70-летию юбилею В.Н. Логвина. / Отв. ред.: А. Бейсенов - Костанай–Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2015б. С. 184-185.

Гайдученко Л.Л. Остатки кровавых жертвоприношений из кургана Халвай III // Шевнина И., Логвин А. Могильник эпохи бронзы Халвай III в Северном Казахстане. Материалы и исследования по археологии Казахстана. Т. VII. / отв. ред. З. Самашев - Астана: Филиал Института археологии им. А.Х. Маргулана в г. Астана, 2015в. С. 198-207.

Гайдученко Л.Л. Остеологические остатки из кургана 6 могильника Таксай I // Вопросы истории и археологии Западного Казахстана. 2015г. № 2. С. 210-217.

Гайдученко Л.Л., Ломан В.Г. Фаунистический комплекс поселения Донгал в Центральном Казахстане // Археология Западной Сибири и Алтая: опыт междисциплинарных исследований. Сб. ст., посвящ. 70-летию профессора Ю.Ф. Кирюшина / под ред. А. А. Тишкина. - Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2015д. С. 200-204.

Гайдученко Л.Л. Археобиологические остатки из раскопок поселения эпохи бронзы Конезавод I в Среднем Притоболье // Древний Тургай и Великая Степь: часть и целое. Сб. науч. ст., посвящ. 70-летию юбилею В.Н. Логвина / Отв. ред. А.З. Бейсенов. Костанай–Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2015е. С. 167-183.

Гайдученко Л.Л. Археозоологические материалы из раскопок Кумкешу 1 // Калиева С.С., Логвин В.Н. Поселение Кумкешу 1 – эталонный памятник терсекской культуры. Материалы и исследования по археологии Казахстана. Т. IX. / под общей редакцией З. Самашева - Астана: Казахский научно-исследовательский институт культуры, 2017. С. 282-301.

Гайдученко Л.Л., Жегалло В.И., Зажигин В.С. Павлодарское местонахождение гиппарионовой фауны «Гуси-

ный перелет»// Бюлл. МОИП. Отд. Геол т.53, вып. 4. М.: МГУ им. М.В. Ломаносова Издательский дом, 1978.. С. 147.

Гайдученко Л.Л., Зайберт В.Ф., Косинцев П.А., Пластеева Н.А. Лошади ботайской и терсекской археологических культур // Этнические взаимодействия на Южном Урале: сб. науч. тр. / отв. ред.: А.Д. Таиров, Н.О. Иванова - Челябинск: Рифей, 2013. С. 268-270.

Гайдученко Л.Л., Калиева С.С., Логвин В.Н. О хозяйстве энеолитического населения Тургайского прогиба // Вопросы археологии Центрального и Северного Казахстана: сб. науч. тр. / В.В. Евдокимов (отв. ред.). Караганда: Карагандинский гос. ун-т, 1989. С. 27-33.

Гайдученко Л.Л., Таймагамбетов Ж.К. Палеолитические местонахождения на оз. Маралды в Северо-Восточном Казахстане // Проблемы археологии и этнографии Сибири. / Тезисы докладов к региональной конференции 7-9 апреля 1982. / отв. ред.: Г.И. Медведев – Иркутск: Иркутский ГУ им. А.А. Жданова, 1982. – С. 29-30.

Гайдученко Л.Л., Логвин В.Н. Итоги эксперимента по выплавке меди из руды месторождения Алтын-Казган в Казахстане на естественном дутье // Новое в археологии Южного Урала: сборник научных трудов / Отв. ред.: С.А. Григорьев – Челябинск: Рифей, 1996. – С. 259-263.

Година А.Я., Гайдученко Л.Л. Новые находки у «Гусиного перелета» // Природа / ежемесячный популярный естественнонаучный журнал № 5 (717) / гл. ред.: Н.Г. Басов - М.: Издательство «Наука», 1975. - С. 117

Лошакова Т.Н., Шевнина И.В. Лев Урало-Казахстанских степей...(Памяти Л.Л. Гайдученко) // Археология Казахстана №4 (14) / гл. ред. Б. Ә. Байтанаев – Алматы: ИА им. А.Х. Маргулана, 2021. С. 182-192.

Логвин В.Н., Калиева С.С., Гайдученко Л.Л. О номадизме в степях Казахстана в III тыс. до н.э. // Маргулановские чтения. Сборник материалов конференции. Тезисы. / отв. ред.: К.М. Байпаков – Алма-Ата: б.и. 1989. – С. 78-81.

Сейткалиев М.К., Гайдученко Л.Л. Конь в погребениях кочевой элиты Южного Приуралья (по материалам кургана 3 могильника Кырык-Оба II) // Сакская культура Сарыарки в контексте изучения этносоциокультурных процессов Степной Евразии. Сборник научных статей, посвященный памяти археолога К. А. Акишева. / Отв. ред.: А.З. Бейсенов – Алматы: НИЦИА «Бегазы-Тасмола», 2015. С. 271-274.

Строганова Т. Двенадцать левых челюстей // Журналист Татьяна Строганова. URL: <http://stroganova.su/science/leonid-gajduchenko.html>. – (Қаралды: 27.02.2013)

Чесменский музей. Мероприятие посвященное памяти Л.Л. Гайдученко // Чесменский музей: URL: <https://vk.com/chesmamuzey> (Қаралды: 18.03.2022)